

## A KOLOZSVÁRI EGYETEM MEDIKUSAI A MAGYAR ORVOSI PIACON (1872–1918)<sup>1</sup>

A Z ÉRTELMISÉG TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉBEN SAJÁTOS, RÉSZBEN önálló, részben függő változó szerepét töltötte be a diplomások *képzési hely* szerinti megkülönböztetése. *Független változó* gyanánt a képzés helye összefügghetett a képzési szinttel vagy a képzés minőségével, az elitcsoportok helyhez kötött szocializációs mintáival vagy életmódjával, az érintett *alma mater* vagy magának a városnak történelmileg felhalmozott szimbolikus presztízs-tőkéjével vagy a település súlyával – nagyváros, kisváros – az országos értelmiségi piacon (amely a diploma piaci felhasználóságát, értékét is módosíthatta), de a helyi oktatási kínálat sajátosságaival is. E szerint például kisebb vagy nagyobb diszciplináris spektrumban lehetett helyben diplomát szerezni, vagy egyes intézmények eltérő rekrutációs politikát gyakoroltak, mely adott esetben preferenciálisan irányult a fizetőképes tanulmányi kereslet egyes (felekezeti, etnikai vagy társadalmi) szektoraira, míg másokat esetleg kizárt vagy megszelektált. Mindezekről *függő változónak* tekinthető a helyi diplomaosztó intézmények objektív vonzereje, képzési piaci helyzete s az evvel összefüggő mindenkori diákszám, a tanári állások keresettsége, az ezeket elfoglalók felkészültsége, kora, tudományos elismertsége stb.

Magyarországon ez talán még fontosabb eltérések forrása volt, mint sokhelyütt másutt, hiszen a felső szakképzés sokáig (1872-ig) majdnem teljesen az egyre inkább fővárosi funkciókat betöltő s 1848 óta ténylegesen is a kialakuló nemzetállam központjaként működő Budapesten koncentrálódott, ritka kivételekkel. Ez utóbbiak között csak a papképzés (papi szemináriumok, teológiák),<sup>2</sup> az alacsonyabb szintű jogászképzés (jogakadémiák), a mezőgazdasági akadémiák és a selmecbányai erdő- és bányamérnöki főiskola említendő. A kolozsvári egyetem megalapításáig Budapesten

1 A tanulmányt megalapozó kutatás egy még folyamatban lévő, négyéves OTKA program és a Közép Európai Egyetem Kutatási Alapja (Research Support Fund) segítségével valósult meg.

2 A budapesti egyetem katolikus teológiai karának kivételével, amely – mint a többi hagyományos (a késő középkori mintát követő) katolikus egyetemen – a régi rendszer végéig a bölcsész, a jogi és az orvosi karokkal együtt alkotta a tulajdonképpeni *universitást*. Itt azonban nem konkrét papképzés folyt, hanem teológiai továbbképzés illetve – a hallgatók egyházi státusától függetlenül – a papneveldekénél magasabb szintűnek s elméletibb jellegűnek tekintett teológiai oktatás. L. Erre nézve Berzeviczy Klára, *A magyar katolikus klérus elitjének képzése, 1855–1918. A Hittudományi kar hallgatói*, Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem levéltára, 2000.

volt csak klasszikus egyetem a doktorátust nyújtó hagyományos négy karral (orvosi, jogi, bölcsész és katolikus teológia), s ezzel a város a kiegyezés előtt induló értelmiség képzésében majdnem teljes monopolhelyzettel rendelkezett. Kolozsvár megjelenésével ezen a szűk képzési piacon megtört ugyan ez a kvázi monopólium, de igencsak egyenlőtlenül a nagyobb diplomás szakmák szerint. Igen keveset lehet tudni azonban arról, hogy az intézményesen elvileg megkészszerzett diplomás-termelő piacon tulajdonképpen milyen mértékű volt és történelmileg hogyan alakult a funkciók megosztása Budapest és Kolozsvár között. A jelen tanulmány ezt igyekszik megvilágítani az orvosképzésre vonatkozólag.

Kiinduláslul kitűnő román kollégám, Lucian Nastasa, nagyszabású prozopográfiai összeállítása szolgál. Ez lehetővé teszi, hogy a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem orvosi karának diákjaira vonatkozó főbb személyes információk kódolás útján való kiértékelésével pontos empirikus adatbankot hozzunk létre, amely segítségével megkísérelhetjük bemutatni és valamelyest értelmezni<sup>3</sup> a magyarországi orvosképzés történelmileg második központjában megforduló, illetve ott diplomát szerző diákság *legfontosabb* társadalmi és tanulmányi jellemzőit. Itt pusztán ez utóbbiakkal foglalkozom,<sup>4</sup> tehát nem célom sem az egész Kolozsvári Tudományegyetem vagy a helyi orvosi fakultás történetének, sem a korabeli erdélyi és bánáti orvosi társadalom fejlődésének elemzése.<sup>5</sup>

A Kolozsváron megforduló medikusok kollektív profiljának megrajzolásához mindenekelőtt *helyzetük* sajátosságait kell megragadni a magyar orvosi piacra Budapesten vagy az ország határain túl készülő korabeli medikusok között.

## Kolozsváriak, pestiek, külföldiek a hazai orvosi piacon

Legelőször tehát azt kell tisztáznunk, milyen hely illette meg a kolozsvári orvosi diplomásokat a magyar orvosi kar fejlesztésében illetve újratermelésében egy olyan kor-

3 A tanulmány társadalomtörténeti elemzési lehetőségeit egyelőre háromfajta hiány korlátozza. Egyrészt nem állnak még teljesen rendelkezésre a többi kolozsvári kar összes diákjára vonatkozó adatbankok – a rájuk vonatkozó munkálatokat szintén Dr. Nastasa gondolja –, melyek segítségével az itt alkalmazott tárgyalási kritériumok szerint medikusainkat össze lehetne hasonlítani a kolozsvári egyetem közönségének egyéb részlegeivel. Másrészt a helyi diákságot szintén igen nehéz elhelyezni – bár ezt lentebb a budapesti és bécsi orvosi kar viszonylatában néhány szempontból megkíséreljük – a korabeli magyarországi felsőoktatás képzési piacán, mivel az ittenihez hasonló adatbankok vagy hasznosítható sorozatos információk csak a korabeli főiskolák és egyetemi karok töredékeire nézve léteznek. Harmadsorban, igen ritkák a hasznosítható előtanulmányok azokra az országos vagy regionális (erdélyi, bánáti, partiumi) rokonnépségekre nézve, melyekből medikusaink származtak s amelyeknek összetételéből és gazdasági, kulturális és egyéb adottságaiból meg lehetne világítani a kolozsvári medikusok társadalmi, etnikai vagy felekezeti kiválasztásának, iskolai és egyetemi pályájának objektív körülményeit és motívációit. A jelen beszámoló tehát inkább csak „előtanulmány”, leíró természetű kísérlet, mintsem társadalomtörténeti elemzés a kolozsvári orvostanoncok kollektív arculata tárgyában.

4 Ezen belül is csak a legmarkánsabbnak ítélt számszerű eredményekre történik majd a továbbiakban tételes utalás. Az egyéb részletek iránt érdeklődő kutatóknak azonban – kérésre – rendelkezésére tudjuk bocsátani a számítógépre vitt egész adatbankot a forrásmegjelölés kötelezettségének vállalása ellenében. Ezt az adatbankot Lucian Nastasa egyébként is publikációra készíti elő.

5 Egy ilyen átfogó elemzés azonban szerepel Lucian Nastasa-val közös terveink között, hiszen román kollégám időközben elkészítette a kolozsvári humánbölcsész és természettudományi karok diákjainak prozopográfiáját is, míg a terjedelmében az összes többit meghaladó jogi kar prozopográfiája is előrehaladott állapotban van.

szakban – a kiegyezés utáni évtizedekben – amikor a felgyorsuló iparosítás és a nemzetállam intézményes modernizációjának kettős dinamikája az orvosképzésre is serkentően hatott. Ennek következtében az általános orvosi ellátottság az egész Kárpát medencében elég gyorsan, bár az időben és a társadalmi térben igencsak egyenlőtlenül javult, ugyanakkor amikor ez a fejlődés a korabeli becslések szerint végig elmaradt a fizetőképes kereslettel alátámasztott szükségletektől.

1876-ban mintegy 2 000 orvos működött Magyarországon,<sup>6</sup> 1890-ben 3 778, 1900-ban 4 807; 1910-ben 5 565<sup>7</sup> és 1914-ben már 5 850.<sup>8</sup> A háború alatt, érthetően, visszaesés áll be, hiszen az orvosok egy része frontszolgálatot teljesít a határokon kívül: 1917-ben már csak 4829 gyakorló orvost mutatnak ki Magyarországon.<sup>9</sup> Az emelkedés tehát folyamatos, de egyáltalán nem drámaian gyors, hiszen közben a lakosságszám is növekedett és minden bizonnyal a fizetőképes kereslet is. Így például helyenként, s éppen az orvosokkal legjobban ellátott városi piacokon, mint a fővárosban, az orvosszám növekedése nem mindig érte el a lakosságét a dualizmus évtizedeiben. Paradox módon például Budapesten 1874-ben 159 orvos esik 100 000 lakosra s 1881-ben már nem kevesebb mint 193, de ezután az arányszámok erőteljes csökkenésnek indulnak s 1896 és 1913 között 140 és 150 között stagnálnak.<sup>10</sup>

Mindenesetre az 1876-os közegészségügyi törvény a korabeli Európában példás, modern jogi keretet biztosított az egészségügy fejlesztésének. Ennek következtében nemcsak az orvosok száma emelkedett ezután többé-kevésbé rendszeresen országos szinten, de óriási mértékű, főleg állami dotációval végrehajtott befektetésekkel bővült és korszerűsödött az egész egészségügyi intézményrendszer is. 1867 és 1912 között az ország közkórházainak száma 44-ről 398-ra, a kórházi ágyak száma mintegy négyezerről 42 543-ra nőtt.<sup>11</sup> Bár a magyar orvosok egy töredéke a kettős monarchia szabadpiacán az országon kívül gyakorolt (különösen a Lajtán túli területen diplomázottak), az országon belüli orvos/beteg arány is fokozatosan javult. 100 000 főre 1896-ban 26,6 orvos jutott, 1913-ban már 30,9.<sup>12</sup> Ez Nyugat Európával való összehasonlításban ugyan még alacsony arány, de az elmaradás ezen a téren már a század végén is valószínűleg sokkal mérsékeltebb, mint a modernizáció egyéb területein. 1894-ben Svájcban 2003 főnyi népességre esik egy orvos, Belgiumban 2 207-re, Németországban 2 228-ra és Ausztriában 2 898-ra, míg Magyarországon 3 637-re. Az elmaradottság tehát még az e szempontból legfejlettebb Svájjal szemben sem haladja meg a 80 százalékot, bár a kortársak számára ez is annyira súlyosnak tűnt, hogy a század végén élénk vita bontakozott ki egy harmadik egyetem szükségességéről, különösen az orvosok számának megnövelése végett.<sup>13</sup>

6 Antall József, Kapronczay Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Magyar tudomány*, 1989, 10–11. szám, 903–915, különösen 911.

7 *Magyar statisztikai közlemények*, 64. kötet, 222\*.

8 Antall József, Kapronczay Károly, id. cikk, 911.

9 *Budapest székesfőváros statisztikai közlemények*, 65/3 (Dr. Melly József, *A budapesti orvosok*), 60.

10 *Budapest székesfőváros statisztikai közleményei* 87, 247.

11 U. o. 912.

12 *Magyar statisztikai közlemények*, 97. kötet, 17.

13 L. Berzeviczy Albert, *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*, Budapest, 1894, 40.

Az orvosi képzésben részt vevő hallgatók számainak alakulása közvetetten, nagy ingadozásokkal tükrözi ezt a javulást, mely mögött természetesen az orvosi szolgáltatásokhoz való hozzájutás esélyeinek számottevő regionális, rétegsajátos, lakóhelyhez – nevezetesen az urbanizációhoz – és anyagi szinthez kapcsolódó egyenlőtlenségei húzódtak meg. Erre nézve elég arra emlékeztetni, hogy például 1910-ben, amikor Budapesten az ország lakosságának mintegy huszadrésze élt, az összes orvos több, mint negyede (26 százaléka) itt gyakorolt és ugyancsak itt volt a kórházi ágyak több, mint negyed része (27 százalék) is.<sup>14</sup> Az egészségügyi ellátottság alakulása azonban vizsgálódásunk területén kívülre esik. Itt csak arra összpontosíthatjuk figyelmünket, hogy a kolozsvári medikusok milyen mértékben járulhattak hozzá, számarányaiknál és felkészültségük körülményeinél fogva, az országban rendelkezésre álló orvosi szolgáltatások fejlődéséhez.

## 1. TÁBLÁZAT

*A magyarországi orvostanhallgatók megoszlása képzési hely szerint (1872–1918)<sup>a</sup>*

	Budapest	Kolozsvár	Egész Magyar- ország	Bécs	Más külföld	Összesen	Évi átlag
1872/73-1874/75	91,1	8,9	(100,0)	?	?	?	592
1875/76-1879/80	88,5	11,5	(100,0)	?	?	?	750
1880/81-1884/85 <sup>b</sup>	54,0	6,1	(60,1)	34,8	5,0	100,0	1 867
1885/86-1889/90	53,5	7,1	(60,9)	30,9	8,1	100,0	2 219
1890/91-1894/94	57,0	9,8	(66,8)	24,2	9,1	100,0	1 728
1895/96-1899/1900	61,2	9,4	(70,6)	18,2	11,3	100,0	1 102
1900/01-1904/05	72,7	11,6	(83,9)	7,9	8,1	100,0	1 000
1905/06-1909/10	75,7	12,6	(88,3)	6,2	5,5	100,0	1 947
1910/11-1913/14	75,7	12,9	(88,6)	5,5	5,9	100,0	3 380
1914/15	82,7	11,8	(93,5)	2,1	3,4	100,0	2 338
1915/16	79,2	9,4	(88,6)	4,2	7,2	100,0	1 400
1916/17	80,1	6,8	(86,9)	3,0	10,1	100,0	1 805
1917/18	86,6	9,5	(96,1)	0,9	3,0	100,0	5 950

a A számítások adatforrásai: 1872/73-tól 1894/95-ig Budapestre és Kolozsvárra nézve *A Vallás és közoktatásiügyi M. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése az 1894/5 évre*, Budapest, 1896, 118 és 62. (Ezután *VKM jelentés*, a megfelelő évszámmal.) A rendes és rendkívüli hallgatók együtt, az első félévekben. Ugyanarra 1895/96-tól a *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai, de itt a nyári szemeszterre. A külföldön tanulókra nézve szintén a *Magyar statisztikai évkönyvek* (ezután *MSÉ*) adatai 1881/82-től.

b A külföldön tanulókra csak 1881/82-től van adat. Ezért a megfelelő 1880/81-es számot becslésszerűen a rákövetkező év ismert számával azonosítottam, ami a külföldön tanuló korabeli diákság nyers számainak fokozatos csökkenése folytán a valódi szám enyhe túlbecslését jelenti.

Az 1. táblázatból jól kiolvashatók az orvosképzés terén megfigyelhető főbb tendenciák a dualizmus korában: az orvosjelöltek számainak (és az összdiákságban elfoglalt arányainak) számottevő konjunkturális ingadozásai (valamint a legutolsó – a háború előtti és alatti – években való példátlan felemelkedése), az „elnemzetiesedés”, a fővá-

<sup>14</sup> *Magyar statisztikai évkönyv*, 1910, 68–71.

rosi túlsúly növekedése és a külföldön tanulóknál az egyetemválasztás szórásának kitágulása Bécs kárára. Az orvosképzés fejlődésének e fontos kísérő jelenségei mögött érdemes figyelni a tanulmányi körülmények, a vizsgázási sikereséylek, a női és a diáknépességben legnagyobb súllyal szereplő zsidó hallgatóság részvétele terén tapasztalható eltérésekre is, mindezek ugyanis rendre szembeállították a kolozsvári fakultást a fővárossal.

A orvosi karok kiegyezés utáni dinamikus fejlődésére jellemző, hogy klientúrájuk az 1872 utáni tíz évben több mint megháromszorozódott. A századvég évtizedeiben azonban ez a gyors növekedés elakadt, annyira, hogy a századfordulón a medikusok összesített számai visszaestek a húsz egynehány évvel korábbi szintre. 1900-ban például a pesti fakultáson mindössze pontosan ugyanannyi hallgató tanult mint 1875-ben. A 20. század első évtizede ismét fellendülést, mégpedig minden korábbinál nagyobb méretűt könyvelhetett el, de ezt a lendületet a háború kitérése azonnal megtörte, hiszen a frissen érettségizett potenciális hallgatók egy részét 1914 ősztől egyenesen a frontra irányították. Innen, érthetően, a számok stagnálása a háborús évek alatt az utolsó békeév harmadának-félének szintjén.

Mégis, bármily drámainak tűnik ez a háború alatti törés, valójában a hanyatlás az orvosképzésben sokkal csekélyebb volt, mint ami a többi főiskolát érintette. Az orvostanhallgatók arányai ugyanis a tudományegyetemek összes hallgatója között az 1890-es évek elejéig viszonylag magasak voltak, amennyiben Budapesten a helyi diákságban 23 és 34 százalék között, Kolozsváron a kezdeti 16 százalékról emelkedőlegesen 20 és 31 százalék között mozogtak. A későbbiekben azonban, láttuk, csökkenés állt be s ez a medikusok helyi arányainak gyengülését is magával hozta. Ezek az 1895–1910-es években Budapesten mindössze 13 és 23 százalék között, Kolozsváron még alacsonyabb szinten, 7 és 12 százalék között ingadoztak. Erről az alacsony szintről indult el a növekedés a háborút közvetlenül megelőző években: 1913/14-re Budapesten 36 százalékra, illetve Kolozsváron 21 százalékra. Az arányok aztán a háborús években tovább nőttek.<sup>15</sup> Egy kivételes évtől eltekintve Budapesten (amikor, 1915/16-ban rendkívül sok – addig nem látott számú – hallgató tanulmányait engedélyezték a fővárosi tudományegyetem minden szakán)<sup>16</sup> a háború alatt az orvosi fakultások részesedése a hallgatószámban az utolsó békeév magasságában vagy a fellett maradt: 35,3 százalék Budapesten és 28,1 százalék Kolozsváron. Az utolsó 1917/18-as háborús nyári félév nemcsak a diákság visszaözlését hozta az előadódtermekbe, de a medikusok számarányának korábban ismeretlen méretű felduzzadását is: Budapesten a hallgatóknak majdnem fele (48 százaléka!) és Kolozsváron is közel egy harmada (32 százalék) a boncolóasztalok mellett foglalt helyet.

Mindezeknek a konjunkturális változásoknak egyrészt a nőhallgatók számának lengebb tárgyalandó gyors megsokasodása volt az oka, másrészt konkrét hatósági lépések

<sup>15</sup> A *MSE* adataiból végzett számítások.

<sup>16</sup> Budapesten 1915/16-ban a téli félévben 8 882, a nyári félévben 8 122 diák tanult, azaz több, mint 1913/14-ben (8 158 illetve 7 513) az addigi csúcslévben. Az *MSE* adatai. Kolozsváron a konkrét háborús veszély majd a tényleges fenyegetettség nem engedte meg, hogy a hallgatóság nyers számai a korábbi csúcslévek közelében maradjanak, de a medikusok arányai itt is soha azelőtt nem tapasztalt mértékben nőttek.

a háború lezárásának perspektívájában. 1918 januárjában a legalább kétéves katonai szolgálatot maguk mögött tudó diákok 12 hetes tanulmányi és 4 hetes vizsgázási szabadságot kaptak. Az egyetemek az így támadt tanulmányi és vizsgázási igények kielégítésére nyári „pótszemesztert” szerveztek, innen az utolsó teljes háborús szemeszter példátlanul felduzzadt diákszámai.<sup>17</sup>

Ez a fellendülés főképp két egymással szorosan összefüggő körülménnyel magyarázható. Az orvoslás képezte talán az egyetlen *szakértelmiségi piacot*, melyen a kereslet – a sebesültek gondozásának szükséglete folytán – maga a harcok kitörése hirtelen konjunkturálisan megnövelte. A drámaian emelkedő kereslet kiváltotta utánpótlási igény nem engedte meg, hogy a hatóságok mindig a többi fakultások diákjaihoz hasonló arányban küldjék a medikusokat frontszolgálatra. Ha így is történt, a képzett orvosokat akkor is szakmájuknál és főképp a közvetlen életveszélytől mentes hátországi vagy legalább nem első vonalbeli kórházakhoz, szanitéc-állomásokra osztották be. Érthető, hogy mindez erősen serkentette a frontszolgálatban érintett leendő medikusok diploma-szerzési hajlamát, azaz tanulmányaik lezárásának igényét. Különösen így lehetett ez akkor, amikor azok – a már, mint láttuk, az utolsó békeévekben is rendkívül magas hallgatólétszám következtében – közel álltak a diplomázáshoz. Ennek egyenes következményét lehet abban megragadni, hogy a háború előestéjén és első évében mindkét egyetemen átlagosan egy harmaddal több „orvostudori oklevelet” (doktorátust) adtak ki, mint bármikor korábban.<sup>18</sup> Még a későbbi háborús években is, bár a diplomák száma valamelyest lecsökkent, mindig az 1906–1910-es évek számai felett helyezkedett el.

A háborús kereslet egyben sajátosan megnövelte az összes között a legnehezebb képzési terület hírében álló (s mindenesetre a leghosszabb tanulmányi időt igénylő) orvostudomány szabadpiaci ázsióját is. Íme egy univerzális érvényű szakma, mely még a fronton is messzemenő privilégiumokat nyújt gyakorlóinak, annyira, hogy jelöltjei kész diploma nélkül is legtöbbször a frontvonalak mögötti beosztást élveznek segédorvosok, felcserek, szanitécek stb. gyanánt. A doktoroknak sokszor a fogásban is különleges elbánás járt ki, olyan égető hiány kitöltését tulajdonítják nekik. Az orvoslás állami támogatással megnőtt kereslete a háború alatt a többi értelmiségi szakmai lehetőségek spektrumában is megerősítette a foglalkozás választásának igazoltságát.

Ami az orvoscépzés „elnemzetiesedését” illeti, bár megbízható összeírásokat a hivatalos források nem tartalmaznak 1881 előttre a külföldön tanuló medikusokról, a későbbi számok egyértelműen mutatják, hogy az orvoscépzésben a század végére a határokon túli egyetemek szerepe marginálissá zsugorodott. Míg az 1880-as évek elején még a magyar orvostanhallgatók több mint harmada Bécsben, s összesen kétötöde külföldön tanult, alig két évtizeddel később – egyre csökkenő arányban – már csak minden nyolcadik-kilencedik diák került el az országból legalább tanulmányai idejére. A külföldön végzetek azonban továbbra is sokáig nagy súllyal – még 1910-

17 L. *Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története, 1635–1985*, Budapest, Egyetemi Tanács, 1985, 256.

18 1914-ben összesen 489 és 1915-ben 615 doktort avattak, míg 1913-ban csak 337-et és 1912-ben 333-at. *MSÉ* adatok.

ben is például 22,3 százalék erejéig<sup>19</sup> szerepeltek a magyar orvosi karban. Ez az arány azonban mondhatni minimálisnak tekinthető a korabeli Magyarország nemzetiségi viszonyai mellett – mikor is az orvosi pozíciók várományosainak túlnyomó részét, mint lentebb látni fogjuk, németajkú, vagy legalábbis a német és jiddis-német kultúrkörből asszimilált s legtöbbször ténylegesen kétnyelvű jelöltek képezték. Ezeknek egyes (ugyan állandóan ritkuló) töredékei elkerülhetetlenül a nemzetközileg magas presztízsű németnyelvű egyetemeket helyezték előnybe diplomájuk megszerzéséhez a kettős monarchia fennállásának végéig. Jellemző e tekintetben, hogy a bécsi orvosi kar magyarországi hallgatóinak fele 1910-ben *német anyanyelvűként* iratkozott be (ittthon csak 4 százalékuk) és 58 százalékuk német nevet is viselt.<sup>20</sup> Hasonló lehetett a helyzet a korszak németországi magyar peregrinusai között is, bár erre nézve még nincsen pontos kimutatásunk.<sup>21</sup> A magyarországi képzés abszolút túlsúlyra jutása, melynek záloga az orvosi fakultások modernizálása és felzárkózása volt a német típusú képzési modell igényeihez, valójában igen gyorsan megtörtént, anélkül azonban, hogy ez az elnemzetesítési folyamat a dualista korban teljessé válhatott volna. Mint ismeretes, a szakképzés fokozatos honosítása a többi értelmiségi képzési piacra nézve sem záródott le a dualizmus alatt.<sup>22</sup>

A képzés „visszahonosítása” mellett már sokkal mellékesebb körülménynek tekinthető, hogy a továbbra is külföldi diplomát kereső magyarországi diákok képzési helyük választásának mérlegében a századfordulóra Bécs elvesztette korábbi abszolút prominenciáját. A 20. század első éveitől kezdve már majdnem ugyanannyi magyar diák járt a bécsi, mint a többi – leginkább a németnyelvű Lajtán túli ausztriai – és (kisebb mértékben) a németországi és a német-svájci – orvosi karokra. 1881/2–1883/4-ben még gyakorlatilag az összes (99 százalék) külföldön tanuló magyarországi medikus Bécsben található. Harminc évvel később, 1911/12–1913/14-ben azonban már csak 56 százalékuk.<sup>23</sup>

A honi képzés eluralkodása a korábbi gyarmati jellegű függőség után azonban elsősorban a budapesti egyetem fokozódó diákszámbeli hegemoniáját jelentette. A kolozsvári fakultás részesedése ebben a képzési piacon rendre nőtt ugyan a Világháborúig, de csak nagyon lassan, nagyjából az ország egész diákszámának emelkedése arányában. Az erdélyi medikusok számaránya így végig mindössze a pesti egy-hatoda és

19 Antall József, Kapronczay Károly, id. cikk, 912.

20 L. tanulmányomat: „Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz vor und nach dem Ersten Weltkrieg”, in Victor Karady, Wolfgang Mitter (Hgb.), *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1990, 177–207, különösen 188.

21 L. Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919*, Budapest, 2001. E hatalmas munka szerzőjének összesítései szerint a hosszú 19. században a Németországban tanuló összes honi diák kerekén 33 százaléka minősíthető német nemzetiségűnek (id. mű, 56). Ebben a kimutatásban azonban a medikusok – akik között a zsidó és a szász részvétel következtében feltehetőleg a többenél sokkal több lehetett a német nevű vagy anyanyelvű – nincsenek elkülönítve.

22 Míg 1881–1890-ben az összes magyarországi diák 18,2 százaléka tanult a határokon túl, 1911–14-re a külföldi egyetemeken lévő magyarországi diákság aránya – bár nagyot csökkent – még mindig 9 százalékot tett ki. L. *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32 tanévben*, Magyar statisztikai közlemények, 89. kötet, 36.

23 MSÉ adataiból számított arányok.

egy-nyolcada között mozgott. Más szóval Kolozsvár az egész korszak alatt szerényen vett részt az orvosi kar újratermelésében, annak ellenére, hogy a Világháború előtti évek konjunktúrájának éppolyan haszonélvezője volt e tekintetben, mint a főváros. Ennek folytán 1913/14-ben nyers számban már közel annyi orvostanhallgató volt Kolozsváron, mint a *századfordulón Budapesten*... Ez azonban nem befolyásolta az erdélyi fakultásra eső hallgatói *arányok* fennmaradó gyengeségét.

## A tanulmányi körülmények egyenlőtlenségei

Ami több, a két egyetem közötti hallgatói arányok közötti egyenlőtlenséget Kolozsvár hátrányára a kibocsátott doktorátusok száma sem kompenzálta. Valójában Kolozsvár ezen a téren még jobban elmaradt a nagy fővárosi konkurens mögött, mint a nyers hallgatószámok tekintetében. 1896 és 1918 között az erdélyi egyetemen az összes orvostudornak csak 10,6 százalékát avatták az országban, míg ugyanezekben az években ide a medikusok 13,1 százaléka járt.<sup>24</sup> E számok tükrében Kolozsváron a lemorzsolódási kockázatnak lényegesen nagyobbnak kellett lennie, mint a fővárosban, illetve ide gyakrabban iratkozhattak be csak átmenetileg, néhány félév erejéig egyes diákok, hogy aztán vagy felhagyjanak tanulmányaikkal, vagy diplomájukat másutt szerezzék meg, az itteni lehallgatott félévek esetleges beszámíttatásával.

Ez az adat annál fontosabb *negatív összefüggést* rejt, hogy egy sor jelzés szerint a kolozsvári diákok átlagosan sokkal jobb körülmények között tanulhattak, mint a pestiek. A kicsiny diákszám és a viszonylag magas tanárszám illetve a jobb anyagi ellátottság logikájából éppen az ellenkezőnek kellett volna következni. A „családiás” képzési környezet, melyet a pestinél sokkal kedvezőbb diák-tanár arány biztosított, valamint az egy diákra jutó magasabb anyagi ráfordítások a magasabb diplomázási esély zálogai lehettek volna, ha egyéb taszító tényezők a jelöltek egy (a pestinél nagyobb) részét a diplomázás előtt nem fordították volna el a kolozsvári *alma mater*-től. Mindenestre tekintsük át a 2. táblázatban összeállított mutatókat a két egyetem medikusainak képzési körülményeiről.

Mint a táblázatban látható, a diák/tanár arány valamint a hallgatóknak ajánlott előadások és órák – bár az ezekre vonatkozó jelzések értéke történelmileg erősen ingadozott, ami természetes is, hiszen az oktatási kínálat merev és abszolút értelemben emelkedő értékeivel a diákság nyers számainak változásai állandóan fluktuáló keresletet állítottak szembe – többszörösen előnyösebb tanulmányi viszonyokat biztosítottak az erdélyi fakultáson.

Egyéb, a fentiekhez hasonlóan hosszú távra fel nem állítható jelzések szerint a diákság segélyezése és a klinikai befektetések *viszonylagos szintje* is sokkal magasabb volt Kolozsváron, mint Budapesten. 1880-ban például a kolozsvári medikusok többsége (53 százaléka) volt tandíjmentes, míg Budapesten csak 29 százalékuk.<sup>25</sup> Az egyetem fennállásának első tíz évében, 1872/3 és 1881/2 a kolozsvári összes hallgatónak kiadott ösztöndíjak összege évi 10 110 forintról 12 300 forintra nőtt, az alacsony

<sup>24</sup> Az MSE megfelelő éves adatainak összesítéséből számított arányok.

<sup>25</sup> MSE 1880, 12–15.



diákszám ellenére. 1880/81-ben Kolozsváron az I. szemeszter 456 hallgatójára az összes karon 11 198 forint ösztöndíj jutott (azaz egy hallgatóra átlagosan 25 forint),<sup>26</sup> míg a Budapesti Tudományegyetem 3 252 hallgatójára 48 180 forint (azaz egy hallgatóra átlagosan csak 15 forint).<sup>27</sup> 1889-ben a kolozsvári fakultáson az összes orvosjelöltnek kiadott ösztöndíj összegének nem kevesebb, mint éppen egy-harmadát osztották szét, míg a medikusok száma itt ekkor az összesnek csak 13 százaléka volt.<sup>28</sup> 1897/8-ban Kolozsváron összesen majdnem annyi ösztöndíjat adtak ki (9 253 forintot), mint Budapesten (9 880 forintot).<sup>29</sup> 1878 és 1893 között az itt használt forrássorozatban hat évre karonként is jelzik az ösztöndíjasok és a diákok számát. A második félévekre szóló adatösszesítésből az derül ki, hogy a kolozsvári medikusok több, mint negyede (26,9 százaléka), míg a pestieknek mindössze 12 százaléka kapott a század utolsó évtizedeiben ösztöndíjat.<sup>30</sup> A néhány évre vonatkozó adatok, melyekre a kiadott orvosi ösztöndíjak pénzüsszege is ismeretes, azt sugallják, hogy ezeknek névértéke Kolozsváron (évi 348 ft) több, mint duplája volt a Pesten folyósítottakénak (évi 168 ft).<sup>31</sup> Még a klinikák háború alatti fejlesztéséből is *aránylag* sokkal több jutott Kolozsvárra (az ottani diákok vagy tanárszemélyzet számarányához képest) – az összes dologi kiadás 29 százaléka.<sup>32</sup> Sajnos a szokásos statisztikai források az egyetemek pénzügyi helyzetére nem adnak karok szerinti bontásban adatokat, így a két orvosi fakultás finanszírozását nem tudjuk itt egymással összevetni (lásd 2. táblázat).

Ebben az összefüggésben sajátosan kétértelmű szerepet játszottak a vizsgázási esélyek, illetve a bukási kockázat, melyre a század végétől pontos hivatalos adataink vannak. Ha a Kolozsváron megkísérelt szigorlatokat a budapestiekkel hasonlítjuk össze, az 1898/9 és 1909/10 közötti „orvosi előszigorlatnál” (ez később megszűnt) a bukási arány az erdélyi egyetemen 35 százalék volt szemben a fővárosi 46 százalékkal, 1898/9 és 1918/18 között az „első orvosi gyakorlatnál” mindkét karon kereken 40 százalék, de ugyanazokban az időhatárokból a „második orvosi gyakorlaton” a különbségek már igencsak számottevőek: 11 százalék Kolozsváron, szemben 31 százalékkal Budapesten. Hasonlóan alakulnak az eltérések a „harmadik orvosi gyakorlat” vizsgáin is: 23 százalék elnapolt vizsgázó Kolozsváron, szemben 38 százalékkal Budapesten. Ami a magas bukási kockázat által szükségessé tett pótszigorlatokat illeti, Kolozsváron az érintett években összeszámolt 58 pótszigorlatnak nem kevesebb, mint közel felében – 26-ban – a sikerkvóta 100 százalékos volt. Budapesten ezzel szemben mindössze háromszor fordult elő, hogy az összes jelölt egyszerre átment volna a vizsgán.<sup>33</sup>

26 VKM jelentés, 1880/81, Budapest, 1881, 362–364.

27 U.o. 350 és 353.

28 MSE, 1889, 59 és 63.

29 VKM jelentés 27, 1897/8 évre, 48.

30 VKM jelentések az 1877–79, 1879/80, 1881–1883, 1885/6, 1888/9 és az 1892/93 évekre.

31 VKM jelentés 1881/2, 1885/6, 1888/9 és (csak Budapestre) 1892/3 évekre. A második félév adataiból készített összesítés.

32 Vitéz Nagy Zoltán, *Erdély egyeteme*, Budapest, 1942, 8.

33 Az MSE éves adatainak összesítéséből kiszámított arányok.

## 2. TÁBLÁZAT

*Jelzések a budapesti és a kolozsvári orvosi kar oktatási körülményeinek összehasonlítására (1880–1910, válogatott évek)*

	1880 <sup>a</sup>	1889 <sup>b</sup>	1900 <sup>c</sup>	1910 <sup>d</sup>
Előadások Kolozsváron <sup>e</sup>				
– az összes <sup>f</sup> arányában (%)	29,5	31,3	24,6	23,8
– nyers számban <sup>g</sup>	61	84	72	95
Heti leadott órák <sup>h</sup>				
– az összes <sup>i</sup> arányában (%)	32,3	32,9	25,9	28,4
– nyers óraszám <sup>j</sup>	224	388	302	448
Budapesten				
Egy tanárra <sup>k</sup> jutó diák	76,7	73,3	30,2	71,7
Tanárok száma	15	13	19	26
Kolozsváron				
Egy tanárra <sup>k</sup> jutó diák	11,1	12,1	7,2	26,9
Tanárok száma	10	11	13	12
Budapesten				
Egy oktatóra <sup>l</sup> jutó diák	15,5	9,4	3,9	13,5
Oktatók száma	74	101	148	138
Kolozsvár				
Egy oktatóra <sup>l</sup> jutó diák	4,0	4,8	2,5	10,1
Oktatók száma	25	28	37	32

a MSE 1880, IX, 10–15.

b Az 1889/90-es iskolaévre nem találtam adatot, mert átmenetileg megszűnt a forrásul szolgáló *Magyar statisztikai évkönyvek*ben addig rendszeresített éves adatszolgáltatás. L. MSE 1889, IX, 58–60.

c MSE 1900, 360–361.

d MSE 1910, 384–385.

e Összesítve a két félév alatt.

f A budapesti és a kolozsvári orvosi karon.

g Csak a kolozsvári orvosi karon.

h A két félév alatt.

i A budapesti és a kolozsvári orvosi karon.

j Csak a kolozsvári orvosi karon a két szemeszter alatt.

k Nyilvános rendes tanárok.

l Nyilvános rendes és rendkívüli, helyettes, magán valamint segéd tanárok (tanársegédek) együtt.

Persze a bukások ritkaságát Kolozsváron kétféleképpen is lehet értelmezni: egyrészt enyhébb elbírálással, melyet a kiscsoportos oktatásban indokolhatott a tanárok és jelöltek között kialakított „családias” vagy bizalmas kapcsolat; másrészt előnyösebb felkészülési feltételekkel, melyeket igazolnak a Kolozsváron a fentiek szerint lényegesen kedvezőbb tanulmányi körülmények. Csak további, részletesebb kutatásoktól várható ennek az értelmezési dilemmának a megoldása.

Sommásan mindenesetre azt lehet mondani, hogy a kolozsvári orvoscépzés a dualista korszak végéig *számbelileg* marginális maradt az országban a doktori testület kitermelésében (ha az oktatás minőségét illetőleg, elképzelhetőleg, nem feltétlenül).

Ennek fő oka minden bizonnyal az volt, hogy a lassan kiépülő erdélyi egyetem klinikai intézményhálózata és oktatói gárdája hátrányban maradt a konkrét versenyhelyzetben lévő budapesti, bécsi és egyéb monarchiabeli vagy külföldi orvosi karok felhalmozott presztízsével, felszereltségével, szakosodási lehetőségeivel, az egyetemi karrierekre való előkészítés jobb körülményeivel stb. – mely karok elvileg mind nyitva álltak a magyarországi orvosi szakma várományosai előtt. Pedig az erdélyi orvosi karnak, éppen maradandóan szűk diákszámai következtében, sikerült elkerülni a „tömegesedés” veszélyeit, melyet a kortársak testvérintézményének, a kolozsvári *jogi karnak* oly vehemensen róttak fel.<sup>34</sup> A kolozsvári medikusok mindig a kics csoportos oktatás előnyeit élvezhették – ennek talán az oktatás minőségét is biztosító, illetve javító effektusaival együtt –, hiszen az egységnyi számú diákra jutó oktatók, előadások vagy órák száma a 2. táblázat szerint végig számottevően magasabb volt itt mint a pesti fakultáson, még ha ennek legkedvezőbb időszakait vesszük is a hasonlítás alapjául.

## A rekrutációs jellemzők logikája

Végül röviden utalni kell néhány, sajnos csak esetlegesen (néha csak egy-egy évre) rendelkezésre álló adatra, melyek segítségével meg lehet világítani a diákság kiválasztásának bizonyos sajátosságait a kolozsvári orvosi karon, szembeállítva ezeket a budapesti testvérintézetben megfigyelhető rekrutációs jellemzőkkel. Ilyeneket a diákság regionális kiválasztására, a szülők rétegmegoszlására, a zsidóság és a nők részvételére mozgósíthatunk, de sajnos néha csak az 1890-es évek egyikére vagy másikára. Ha az összehasonlítás tanúságait nincs is mód általánosítani, ezek a bároly részleges információk is jól illusztrálhatják a kolozsvári orvosi kar társadalmi meritőhálójának különleges természetét – részben szűkösségét, illetve konkrét képzési funkcióinak behatárolt hatósugarát –, szemben a nagy pesti konkurens intézménnyel.

Regionális szempontból a kolozsvári orvosi kar a jelek szerint (egyelőre kizárólag századvégi adataink vannak e téren) csak a *belső* erdélyi vármegyék orvos-jelöltjeinek minősített (nem túlnyomó) többségét volt képes kivonni a pesti egyetem vonzásköréből. Saját rekrutációs zónája ugyanis alig terjedt túl e szűken vett erdélyi területen. 1890/91-ben és 1894/5-ben mindenképp diákjai többsége (56,3 százaléka) innen, a fővárosból tekintve a „Királyhágón túlról” származott, további 17,6 százaléka az Erdéllyel közvetlenül határos megyékből (a „részekből”) és csak negyede (26 százaléka) került máshonnan, főképp az Alföldről Kolozsvárra. Területi hatósugara tehát erősen elütött a pesti orvosi karétól, mely a megfigyelt években hallgatóságának túlnyomó többségét (80 százalékát) Erdélyen és a részeken kívülről szerezte, magából Erdélyből mindössze 5 százalékukat és az Erdéllyel határos megyékből további 15 százalékukat.

<sup>34</sup> A fővárosi egyetemi közvéleményben a kolozsvári jogi kar „diplomagyárként” kezdett élni a század első éveitől kezdve, melyet igazolt is az a tény, hogy viszonylag alacsony tanárszám mellett Kolozsváron 1910 körül már több jogi doktorátust adtak ki, mint az abszolút értékben sokkal jobban ellátott Budapesten. Ha a „mezei jogászság” messzemenően dívott is Erdélyben, „mezei medikusokról” azonban nem szólt a fáma. L. Ladányi Andor, *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*, Budapest, Felsőoktatási Kutatóközpont, 1969, 74–75.

Ezek a kicsiny pesti *arányok* azonban viszonylag magas *nyers számokat* takarnak. A fenti összesítésből ugyanis az derül ki, hogy a Pesti orvosi kar ebben a korban is az összes szigorúan erdélyi származású medikus közel két-ötödét kötötte le (pontosan 38 százaléukat), míg az Erdély melletti vármegyékből származó orvos-jelöltnek már túlnyomó többségét (81 százalékat). Pest vonzása azonban még egyes „belső erdélyi” vármegyékben is döntőnek bizonyult. Így a jelzett két évben Brassóból, Csíkból, Hunyadból, Kis-Küküllőből, Maros-Tordából és Szebenből sokkal több – majdnem kétszerannyi – diák keresett orvosi képzést Pesten mint a Kolozsváron. Csak a többi erdélyi megyében fordított az arány a kolozsvári intézmény javára. A kolozsvári orvosi kar tehát abban az értelemben is ténylegesen „erdélyi intézmény” volt, hogy mindössze a környező, illetve inkább csak a várostól keletebbre eső vármegyékben volt képes eredményesen visszaszorítani a budapesti testvérintézmény konkurenciáját.<sup>35</sup>

A szülők szakmai-társadalmi réteghelyzetét illetően a kolozsvári medikusok rekrutációja magán viselte az erdélyi társadalmi elit összetételének, illetve az utóbbi iskolázottsági és szakmaválasztási szempontból modernebb és mobilisabb elemeit jellemző adottságok hatását. Ez egyrészt azt jelentette – az 1890/91-es, az 1895/6-os és az 1896/7-es iskolaév mindkét szemeszterére vonatkozó adatösszesítések szerint –, hogy itt viszonylag gyakrabban jelentkeztek földműves és kisbirtokos (14 százalék a budapesti 8 százalékkal szemben) vagy akár nagybirtokos (6 százalék a budapesti 3,6 százalékkal szemben) és más vagyonos (nagyiparos vagy nagykereskedő – 9,4 százalék szemben a budapesti medikusok 1,8 százalékaival) apák gyermekei, azaz olyanok, akiknek családja nem tartozott a tipikusan magas szintű képzettségi vagy műveltségi tőke hordozói közé. Másrészt azonban a Kolozsvári orvosi karra a városi kispolgárság elemei feltűnően ritkán kerültek be (7 százalék), pedig Budapesten – minden bizonnyal a helybeli mobilis zsidóság később tárgyalandó sokkal nagyobb részvétele következtében – ezek adták a medikusok közel harmadát (31 százalék). Ugyanakkor majdnem azonos arányban jelentkeztek mindkét karon a közvetlen „értelmiségi önreprodukció” kedvezményezettjei. Az orvosok és más szabadértelmiségiek gyermekeinek számaránya a pestivel azonos szintű volt Kolozsváron is (11 százalék). Az oktatók gyermekei valamivel többször (12,6 százalékban szemben a pesti 8,5 százalékkal), míg az egyéb szabadértelmiségieké alig több mint fele olyan gyakran (10 százalék szemben a pesti 18 százalékkal) szerepeltek a medikus diákság soraiban. Együttvéve azonban az értelmiségi leszármazottak itt is, ott is az érintett diákságnak legalább harmadát képviselték. Köztisztviselők gyermeke aránylag sokkal több volt a kolozsvári orvosi karon (23,5 százalék), mint a budapestin (10 százalék), viszont magántisztviselők és „hadi szolgálatban állók” (feltehetőleg katonatisztek) leszármazottjai egyforma ritkán (7 százalék) lettek medikusok Erdélyben, mint a fővárosban.<sup>36</sup>

35 VKM jelentés 21, 1890/91 évre, 244–245 és 280–281, u.o. 26, 1895/6 évre, 19–20 és 44–45. A számításokban összesítetten használtam fel mindkét félét, valamint a rendes és rendkívüli hallgatókra vonatkozó adatokat.

36 A számítások adatbázisa VKM jelentés 21, 1890/91, 245 és 282, u.o., 26, 1895/96, 22 és 47, valamint u. o. 27, 1896/97, 20 és 43.

Így tehát a kolozsvári intézmény társadalmi rétegek szerinti rekrutációja aligha minősíthető a század végén „demokratikusabbnak”, mint a pesti. Igaz, padjainak egy ötödét a vidéki földműves (jórészt birtokos) népesség leszármazottjai foglalták el, akik Pesten sokkal ritkábban voltak jelen. Ezzel szemben a pesti orvosi kar fontos szerepet játszott a feltörekvő városi kispolgárság mobilitásában, ami kolozsvári megfelelőjére nem jellemző. A diákok többségét illetően mindenesetre mindkét karon az „új középosztály”, azaz a szakértelmiség és a hivatalnok rétegek gyerekei képezték (át) magukat ebbe a keresettség, jövedelmezőség és társadalmi tekintély szempontjából egyaránt „emelkedő” szabadpiaci szellemi mesterségben. Ezek aránya azonban Kolozsváron közel kétharmados volt (63 százalék), míg Pesten sokkal alacsonyabb, még ha többségi is (54 százalék). A kolozsvári kar társadalmi rekrutációjának súlya így végül a pestinél jellegzetesebben a hagyományos köztisztviselői karra (24 százalék szemben a pesti 10 százalékkal) és a birtokos földművesekre esett a diplomás szabadértelmiség hasonlóan magas részvétele mellett.

Az alacsony számú és a régióra koncentráltan rekrutált diákság mögött fel kell figyelnünk arra is, hogy különösen mérsékelt, mondhatni gyenge volt Kolozsvár vonzereje a magyar orvosi társadalomban ekkorra közel többségi arányt képviselő zsidó orvosjelöltek számára. Ezeknek mindössze 2–4 százaléka járt Erdély fővárosában egyetemre vagy szerzett ott diplomát az egész korszak alatt, az évekkel alig változó számaránnyal.<sup>37</sup> A zsidó orvosok legmagasabb becsült aránya Kolozsváron<sup>38</sup> (1910 körül) nem haladja meg az összes magyarországi zsidó orvos 6 százalékát. Míg Budapesten az orvosi kar hallgatóinak rendre a fele vagy többsége volt zsidó *vallású* legalább a század vége óta – 48 százalék 1900/1-ben, 51 százalék 1905/6-ban, 52 százalék 1910/11-ben és már 56 százalék a négy háborús évben<sup>39</sup> (s ennél is több, azaz gyakorlatilag végig többségi, ha a zsidó *származású* keresztény hallgatókat gondolatban szintén bevonjuk a számításba) –, s az empirikus becslések után a külföldön tanuló magyarországi orvosok között is jól valószínűsíthetően nagyságrendileg hasonlóan erős volt az ott tanuló magyarországi zsidók képviseltsége,<sup>40</sup> addig Kolozsváron arányuk a helyben tanuló pályatársak között az egész korszak alatt alig múlta felül a diákság egy ötödét (21 százalék). Pedig itt is állandó növekedésnek lehetünk tanúi. Ha három korosztályra osszuk fel a prozopográfiai összesítésben regisztrált diákokat, a legkorábbi hallgatói nemzedékek (1882 előtti születésűek) között csak 17 százalék, a középső nemzedékek (1883–1893 között születettek) között 21 százalék és a legkésőbbi nemzedékekben (az 1893 után születettek között) már 25

37 Ezekre nézve lásd részletesebb tanulmányomat: „Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872–1918)”, *Múlt és jövő*, 2000/1, 112–121. („Erdély” különszám)

38 A külföldön tanuló orvosokra nézve nincsenek adatok felekezeti bontásban, csak mint a 1. jegyzetben idézett felvételi becslés formájában.

39 A *Magyar statisztikai évkönyvek* adataiból számított, kerekített arányszámok.

40 A bécsi egyetem orvosi karára vonatkozó felmérésem szerint az 1910-es mintaévben ott található magyar orvosoknak 48 százaléka volt zsidó. L. fentebb idézett tanulmányomat: „Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz...”, 188 o.

százalék volt zsidó vallású.<sup>41</sup> A zsidóság a kolozsvári orvoshallgatók között így is nagymértékben túl volt képviselve abszolút értelemben (akárcsak a korabeli magyarországi értelmiségképzés legtöbb más területén, hiszen a rokonnépesség összaránya nem érte el a 6 százalékot a korabeli magyar társadalomban),<sup>42</sup> anélkül azonban, hogy itt olyan domináns helyzetbe jutott volna, mint Budapesten vagy akár Bécsben.

Rendelkezünk még egy további apró, de érdekes adattal a kolozsvári zsidó és nem zsidó orvosok későbbi sorsára vonatkozólag, mely az impériumváltás utáni elvándorlási hajlandóság csoportszajátos eltéréseire enged következtetni. A budapesti orvosok 1941-es listáján ugyanis számosan (becslésszerűen az összes praktizáló orvos tizede) a kolozsvári orvosi karon szereztek diplomát.<sup>43</sup> A közöttük véletlenszerűen kiválasztott 133-as mintából 16 százalékot zsidóként különböztettek meg (az 1939-es második zsidótörvény értelmében), míg a többiek nevének kódolása szerint a minta 57 százaléka magyar, 17 százaléka német és 14 százaléka egyéb „keresztény” háttérű volt. A lentebbi 4. táblázattal összevetve ezeket az adatokat, kettős következtetésre kell jutnunk. Egyrészt a kolozsvári zsidó orvosok elvándorlási készsége csak kevéssel maradhatott el a többi diplomásétól, hiszen a Budapesten fellelhető kolozsvári orvosok közötti arányuk csak mintegy negyedrészt kisebb a kolozsvári diplomások közötti hajdani arányuknál. Márpedig a közöttük nem ritka vallásváltók (akik 1919 előtt „keresztelkedtek ki”) egy részét nem tekintették 1941-ben „törvényesen zsidónak”, s így ezek nem szerepeltek zsidóként a listán. Másrészt érdekes ebben az összefüggésben, hogy a Kolozsváron diplomázott s Budapestre kerülő orvosok között ritkábbak a magyar nevéek, mint az *alma mater* eredeti diákságában. Ezek szerint feltehető, hogy a német vagy szláv, esetleg román háttérű érintettek körében viszonylag még a „törzsökösnek” tekinthető magyaroknál a megfigyeltnél is erősebb lehetett az emigrációs késztetés 1919 után.

Hasonló állapítható meg az egyetemek orvosi fakultásaira rendes hallgatókként csak a század utolsó évtizedében (1895/96-tól) bebocsátott nőkre. Ezek a törvényes lehetőség megszületésekor azonnal megjelennek Budapesten, mégpedig néhány éven belül tucatszámra. Ezzel szemben Kolozsváron az első nőhallgatót csak az 1900/1901-es évben regisztrálják. Az összes medika közül az Erdélyi egyetem 1900/1901 és 1904/

41 A további tárgyalásokban is ezeket a nemzedékcsoportokat fogom használni a felmérési eredmények történelmi változásainak bemutatására. Pragmatikusan úgy alakítottam ki ezeket, hogy a megfigyelt diáknépességnek körülbelül (mintegy ezres nagyságrend körül) egy-egy harmadát foglalják magukba. Így az első nemzedék-csoport jórészt az 1900 előtt egyetemre kerülőket öleli fel, a második a körülbelül 1901 és 1911 között tanulmányokat kezdőket, a harmadik pedig azokat, akik nagyjából 1912 és 1918 között kerültek a kolozsvári orvosi karrá. A beosztásból is kitűnik, hogy az éves diákszám a nemzedékcsoportokkal egyre nőtt, annyira, hogy két maximumát éppen a Világháború előtti évben (530) és – paradox módon – a háború utolsó évében, 1917/18-ban (563) érte el (a *Magyar statisztikai évkönyvek* adatai szerint). Azért használtam a beiratkozók évjáratának meghatározása szempontjából csak hozzávetőleges értékű nemzedékcsoportos beosztást, mert sokan, mint látni fogjuk, nem az első évfolyamra iratkoztak be Kolozsvárra, vagy ha igen, nem közvetlenül az érettségi után, illetve már eleve nem voltak egyidősek az érettségi megszerzése idején.

42 A dualizmus kori értelmiség etnikai hátterére nézve lásd újabb becsléseimet: „Mennyire volt »magyar« a honi értelmiség a századfordulón?”, *Filozófia és kultúra. Írások a magyar művelődéstörténet köréből*, szerk. Lackó Miklós, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 203–236.

43 Lásd *A budapesti orvosi kamara taglistája*, Budapest, 1941.

5 között 4 százalékot, 1905/6 és 1909/10 között 10,3 százalékot, 1910/11 és 1913/14 között 8,9 százalékot, illetve még a háborús években is összesen csak 9,1-et képez.<sup>44</sup> A nőhallgatók ezek szerint még a férőhallgatóknál is viszonylag ritkábban végzik Kolozsváron tanulmányaikat. Ezt az eltérést is, minden bizonnyal, a két intézmény társadalmi merítőbázisa közötti, lentebb tárgyalandó „modernizációs szintkülönbséggel” lehet magyarázni.

Hozzá lehet mindehhez tenni, hogy azt az elképzelést, mely szerint a háborús évek előtt és alatt a női orvostanhallgatók aránya hirtelen a korábbiak sokszorosára nőtt volna az egyetemi laboratóriumokban – és, hogy a nőhallgatók mintegy számszerűen pótolták volna a frontra kényszerített férfiakat – az adatok csak igen részlegesen igazolják. Budapesten a század elejétől a nőhallgatók helyi arányai a medikusok 2–4 százalék között mozogtak, hogy 1914/15-ben és 1915–16-ban 3,7 százalékot érjenek el. A következő években ez a viszonyszám valóban ugrásszerűen emelkedett, a fővárosban nagyságrendileg<sup>45</sup> az összes diák 8 százalékára, Kolozsváron 11 százalékára. Mindezzel az előbbi fakultáson 1913/14 első félévében 137 nőhallgató volt, 1917/18-ban már 312, azonban az erdélyi egyetemen ugyanakkor a nőhallgatók nyers száma 10-ről mindössze 26-ra emelkedtek. A változás tehát jelentős, de nem drámai. A medikák a kettős monarchia végéig csupán töredéknyi, az összes egy tizedét sem meghaladó kisebbséget képeztek az orvosi szakmára készülők között.

Az, hogy a nők alulképviselte Kolozsváron még markánsabban nyilvánult meg, mint Budapesten, minden bizonnyal összefüggött a zsidó medikusok itteni viszonylagos ritkaságával is, tehát azoknak a gyorsan polgárosodó és modernizálódó, mobilis zsidó rétegeknek helyi (ismét csak viszonylagos) gyengeségével, melyek Pesten és egyebütt az országban az iskolai piacokon megjelenő női keresletben még a férfiakénál is nagyobb súllyal szerepeltek. A Lucian Nastasa-féle prozopográfiai összesítésből ellenben éppen az tűnik ki, hogy a kolozsvári *zsidó* medikusok között a nők a férfiaknál ritkábban voltak jelen. (Itt az összes férfi medikus 21,4 százalék, de a medikáknak csak 17,2 százaléka volt zsidó.) Mindenesetre a nők marginális – az összes kolozsvári orvostanhallgató alig 5 százalékát kitevő – részesedése felmentést ad attól, hogy a használt felvételi eredmények egyebütt megkísérlendő tárgyalásakor a medikákkal behatóbban foglalkozzunk.

Az erdélyi orvosi karnak mindezek a rekrutációs sajátosságai természetesen a kar regionális elhelyezkedésével is erősen összefüggöttek. Amikor a női vagy a zsidó közösség alacsony számarányait szembeállítjuk a pesti egyetem sokkal magasabb idevonatkozó jelzéseiével, nem szabadna elfelejteni, hogy az erdélyi *alma mater* Budapesthez képest kis városban, általánosságban alulurbanizált és a magyarországi gazdasági modernizáció főáramából kieső régióban működött. *Ennek következtében sem* lehetett a pestihez hasonlóan széles polgári vagy polgárosult közönsége, mely például

<sup>44</sup> MSE adataiból számított arányok.

<sup>45</sup> A számítás nem teljesen pontos, mivel az utolsó két teljes iskolaévre a MSE forrása az összdíákságra a nyári, második szemeszter adatait jelzi, míg a nőhallgatókra az első szemeszterét.

tömegesebben hordozhatott volna olyan modernizációs törekvéseket, mint a nők felszabadítása s ezen belül a nők felső iskoláztatását szorgalmazó feminista mozgalom. A zsidók alacsonyabb képviselte pedig egyenesen az erdélyi és bánáti zsidóság alacsony népességi számarányaival, gyengébb városiasodásával, a vallási ortodoxia erejével s mindettől függően a fővárosi és a közép- és nyugat-magyarországi sorstársakhoz képest alacsonyabb iskolai mobilitási potenciáljával függhetett össze.

Mindezek a különbségek a budapesti és a kolozsvári orvosi kar között tehát messzeemenően a regionális beágyazottság hatásának tulajdoníthatók, főképp, ha az erdélyi bánáti régiót nem csak a földrajzi térben, hanem a korabeli Magyarország sokféle-képp felmérhető társadalmi erőterében helyezük el.

A kolozsvári orvosi kar közönségét tehát nemcsak globálisan lehet valamelyest marginálisnak tekinteni a magyarországi orvosképzésben, de abból a szempontból is, hogy az orvostársadalomnak a századfordulón már gerincét alkotó zsidó és az újonnan megjelenő női publikum (melynek fele kezdetben szintén zsidó háttérű)<sup>46</sup> a *budapestihez képest* viszonylag alul volt képviselve az erdélyi fakultás padjain. Így ezen a területen is igazolt az a paradoxon, hogy bár a fővárosi egyetem szervezetében (a katolikus teológia jelenlétével), működésének szimbolikájában és talán még tanárainak kinevezési politikájában is megmaradtak bizonyos klerikális elemek, míg a kolozsvári univerzitást már eleve világi jellegű állami intézményként alapították, akár csak annak idején a köztársasági francia egyetemek elődeit,<sup>47</sup> nagyvárosi beágyazottságánál s ehhez is fűződő rekrutációjánál fogva az előbbi sokkal „polgáribb” minősíthető. Igaz, a fővárosi és az egész vidéki felső iskolarendszer ilyenén való szembeállításra egyéb képzési területekre is érvényes (legalábbis ott, ahol párhuzamosan működtek azonos funkciójú fővárosi és vidéki főiskolai intézmények).<sup>48</sup>

KARÁDY VIKTOR

46 A nők egyetemi tanulmányainak engedélyezése első tíz évében (az első szemeszterben) a fővárosi női orvostanhallgatók 53 százaléka és a bölcsészek 48-a volt zsidó, azaz még magasabb arányban (különösen a bölcsészkaron) mint az összdíákságban. L. *Acta regiae scientiarum universitatis hungaricae Budapestiensis*, 1905, 85.

47 A kolozsvári egyetem szervezete minden bizonnyal nem véletlenül követi – egyedül a korabeli Európában – a Napóleon utáni francia fakultási rendszert, melyben (Párizs kivételével 1885-ig) nem szerepel a középkori egyetemekből kinőtt intézményekben továbbra is hagyományosan meglévő teológia és ahol a humánbölcsész és a természettudományos karok intézményesen el vannak választva.

48 A szakválasztás „modernizációs szintje”, a zsidó és valamelyest a német és szláv allogén diákság főiskolai képviseltségének foka és a képzési intézmények budapesti elhelyezkedése közötti összefüggésre nézve lásd részletesebb elemzéseimet idézett tanulmányomban: „Mennyire volt »magyar« a honi értelmiség a századfordulón?” 287–292.